

The Iranian Association of
Medical Law

The Bioethics and Health
Law Institute

Artificial Fertility from the Perspective of International Documents and Imami Jurisprudence: A Human Right

Soudabeh Taheri¹, Nasser Ali Afzalnejad^{2*}, Hassan Asadi²

1. Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Varamin Branch, Islamic Azad University, Varamin, Iran.

2. Department of Jurisprudence and Law, Varamin Branch, Islamic Azad University, Varamin, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: This article seeks to explain the right to artificial insemination from the perspective of Imami jurisprudence and international documents. In this regard, it is considered to examine international legal approaches such as: international human rights documents, including the World Health Organization. Also, from the point of view of jurisprudence, the positive and negative views raised by the jurists are discussed.

Method: This article is qualitative and its method is analytical and descriptive and uses documentary sources.

Ethical Considerations: Ethical principles, including accurate citation and use of sources, have been observed in accordance with the principles of referencing.

Results: International documents, with a general and universal view, consider the right to artificial fertility as one of the dimensions of the right to health and hygiene, which requires support from global human rights. Imamiyyah jurisprudence also has positive and negative views in this field, which emphasize the "judgment" of a child born from artificial insemination and respecting the rights of a child born from insemination.

Conclusion: International documents on different types of artificial fertility and the rights of participants in this method, including men, women and children, are considered equal to other citizens and in Imamiyyah jurisprudence, despite some differences, on the observance Sharia principles including not seeing the appearance of a person who is using this method and not doing it by alien couples are unanimous.

Keywords: Fertility; Artificial Fertility; International Documents; Imami Jurisprudence

Corresponding Author: Nasser Ali Afzalnejad; **Email:** mafzal213@Gmail.com

Received: January 09, 2023; **Accepted:** May 03, 2023; **Published Online:** August 16, 2025

Please cite this article as:

Taheri S, Afzalnejad NA, Asadi H. Artificial Fertility from the Perspective of International Documents and Imami Jurisprudence: A Human Right. Medical Law Journal. 2023; 17(58): e70.

مجله حقوق پزشکی

دوره هفدهم، شماره پنجاه و هشتم، ۱۴۰۲

Journal Homepage: <http://ijmedicallaw.ir>

انجمن علمی حقوق پزشکی ایران

باروری مصنوعی از منظر اسناد بین‌المللی و فقه امامیه: حق بشری

سودابه طاهری^۱، ناصرعلی افضل‌نژاد^۲، حسن اسدی^۳

۱. گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد ورامین، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران.

۲. گروه فقه و حقوق، واحد ورامین، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: مقاله حاضر در پی تبیین حق بر باروری مصنوعی از منظر فقه امامیه و اسناد بین‌المللی می‌باشد. در همین راستا، بررسی رویکردهای حقوقی بین‌المللی نظیر اسناد جهانی حقوق بشر، از جمله سازمان بهداشت جهانی مد نظر است. همچنین از منظر فقهی نیز به دیدگاه‌های موافق و مخالف مطرح از سوی فقها پرداخته می‌شود.

روش: مقاله حاضر از نوع کیفی و روش آن نیز تحلیلی - توصیفی و بهره‌گیری از منابع اسنادی است.

ملاحظات اخلاقی: اصول اخلاقی، از جمله استناددهی دقیق و استفاده از منابع با رعایت اصول ارجاع‌دهی رعایت شده است.

یافته‌ها: اسناد بین‌المللی با نگاهی کلی و جهان‌شمول، حق بر باروری مصنوعی را یکی از ابعاد حق بر سلامتی و بهداشت می‌دانند که نیازمند حمایت از سوی حقوق بشر جهانی است. فقه امامیه نیز دیدگاه‌های موافق و مخالفی در این زمینه دارد که بر «حکمی بودن» فرزند متولدشده از باروری مصنوعی و رعایت حقوق کودک متولدشده از باروری تأکید دارند.

نتیجه‌گیری: اسناد بین‌المللی از گونه‌های مختلف باروری مصنوعی و حق مشارکت‌کنندگان در این روش اعم از مرد، زن و کودک متولدشده را برابر با سایر شهروندان می‌دانند و در فقه امامیه نیز علیرغم برخی اختلافات، بر رعایت اصول شرعی، از جمله ندیدن ظواهر فردی که در حال استفاده از این روش است و عدم انجام آن از سوی زوج‌های بیگانه اتفاق نظر دارند.

واژگان کلیدی: باروری؛ باروری مصنوعی؛ اسناد بین‌المللی؛ فقه امامیه

نویسنده مسئول: ناصرعلی افضل‌نژاد؛ پست الکترونیک: mafzal213@Gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۳؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Taheri S, Afzalnejad NA, Asadi H. Artificial Fertility from the Perspective of International Documents and Imami Jurisprudence: A Human Right. Medical Law Journal. 2023; 17(58): e70.

مقدمه

پیشرفت‌های سریع و روزافزون علم پزشکی در عرصه‌های مختلف و به ویژه در زمینه فناوری زیستی، نه تنها مشکلات جدیدی را در عرصه سلامت، بهداشت و محیط زیست انسان‌ها ایجاد نموده، بلکه در عرصه باورهای اجتماعی، اخلاقی، مذهبی و روابط حقوقی نیز موجب بروز پرسش‌های فراوانی شده است. از دیرباز تولید مثل و در نتیجه تداوم نسل یکی از آمال و خواسته‌های طبیعی بشر و در حقیقت یک نوع کمال محسوب می‌شود، هرچند در طی قرون متمادی انسان‌های متعددی به دلیل عدم قدرت باروری شخصی و یا به علت نازایی همسرانشان هرگز صاحب فرزند نمی‌شدند و نسل آن‌ها منقرض گردید، ولی امروزه پیشرفت‌های نوین و روزافزون علم پزشکی سبب گردیده است که بسته شدن نطفه انسان و حیوانات به غیر از راه‌های شناخته شده و طبیعی آن (آمیزش) از طرق دیگری نیز امکان پذیر گردد. این روش‌ها که در حالت کلی به باروری‌های پزشکی معروف هستند، از راه‌های متعددی انجام می‌شود.

با توجه به اینکه باروری مصنوعی دارای روش‌های مختلفی است و نیازمند حمایت قانونی و حقوقی است، سازمان‌های بین‌المللی و از جمله اسناد حقوقی جهانی، دیدگاه‌های خود را مبنی بر آزادی انتخاب و باروری اعلام کردند. در رأس این اسناد، سازمان بهداشت جهانی است که حق دسترسی برابر و عادلانه و زندگی مشترک و نحوه تصمیم‌گیری درباره آن را حق هر انسانی دانسته است. در کنار این سند بین‌المللی، کنوانسیون‌های حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سایر اسناد بین‌المللی نیز با دفاع از اصل آزادی فردی و حق انتخاب برابر، تلاش نمودند تا حقوق انسان، از جمله زنان را در ارتباط با باروری مصنوعی مورد توجه قرار دهد. بر همین اساس، هر یک از کشورهای مختلف در سطح جهان نیز بر اساس دیدگاه‌های فرهنگی و مذهبی و همچنین شرایط حقوقی خاصی که در کشورشان حاکم است، تلاش کردند تا تمایل و یا عدم تمایل خود به باروری مصنوعی را نشان دهند و یا اینکه خود را همسو با اسناد بین‌المللی نشان دهند. یکی از این

کشورها ایران است که با توجه به نقش قواعد فقهی در تنظیم حقوق افراد، باروری مصنوعی نیز از این رویه تأثیر پذیرفته است. بنابراین باید گفت که باروری مصنوعی و حق بر آن، در رویکرد فقها دارای موافقان و مخالفانی است. بدین معنا که به صورت مصداقی این دیدگاه‌ها مطرح است که باروری مصنوعی تخمک زن با اسپرم شوهرش عمل صحیحی است که دارای آثار حقوقی می‌باشد و از نقطه نظر فقهی نیز تقریباً بلااشکال است و در حقوق ایران و حقوق خارجی هم به این عمل به دیده یک روش درمانی نگریسته و طفل متولدشده در اثر این نوع از تلقیح را ملحق به زن و شوهر منتسب به آنان است و البته گروهی از فقها هم که به کارگیری این روش را مورد تردید قرار داده‌اند. این تردید در واقع ناشی از کارهای مقدماتی و اولیه است که در تلقیح مصنوعی از آنان استفاده می‌شود. موارد متعددی قابل بیان است، نظیر اخذ تخمک از زن توسط نامحرم و یا اخذ اسپرم به روش غیر مجاز بوده و... که ممکن است از نظر فقهی، چندان قابل پذیرش نباشد. با این حال مباحث مطرح شده مخالفان و موافقانی نیز در میان فقها دارد و برخی با تلقیح مصنوعی تخمک زن با اسپرم مرد بیگانه موافق هستند. برخی دیگر نیز مخالف به کارگیری این رویه‌ها بوده و حتی از نظر آنان در زمره اعمال حرام است.

با عنایت به اسناد بین‌المللی موجود در زمینه حق بر باروری مصنوعی و همچنین دیدگاه‌های فقهی موجود در این زمینه، تلاش می‌شود تا در این مقاله به اسناد بین‌المللی مرتبط با حق باروری مصنوعی پرداخته شود و همچنین به دیدگاه‌های فقهای امامیه در این زمینه پرداخته شود. سؤال پژوهش این است که باروری مصنوعی در نزد اسناد بین‌المللی و فقه امامیه، تحت چه شرایط به عنوان یک حق بشری پذیرفته شده است؟ اسناد بین‌المللی به صورت عام، باروری مصنوعی را به عنوان یک دستاورد علمی و حق بر سلامتی و بهداشت قابل پذیرش دانسته، اما در نزد فقهای امامیه علیرغم مخالفت‌ها، بر حکمی بودن فرزند متولدشده از باروری مصنوعی و در تعارض نبودن با قواعد اخلاقی و دینی قابل پذیرش دانسته‌اند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

روش

پژوهش حاضر از نوع کیفی است و روش آن نیز به صورت توصیفی - تحلیلی است. بنابراین در ابتدا با جمع‌آوری اسناد و مدارک مربوط در زمینه باروری مصنوعی درباره باروری مصنوعی اقدام شد و سپس به شیوه استنباطی نسبت به تجزیه و تحلیل آنان اقدام شده است.

یافته‌ها

باروری غیر طبیعی که به کمک فناوری کمک باروری (Assisted Reproductive Technology) صورت می‌گیرد، هرچند در نزد ادیان، مکاتب، نظام‌های حقوقی باستان و حتی فرهنگ‌های متفاوت جهانی در گذشته دیده می‌شود، اما به طور مشخص یکی از موضوعات جدید و معاصر به شمار می‌رود که مخصوصاً با توسعه علم پزشکی، گسترش حقوق بشر به نفع زنان و خانواده و همچنین بهره‌گیری از روش‌های نوین در امر باروری بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. اسناد بین‌المللی با دفاع از اصل آزادی در انتخاب شیوه زندگی از یک طرف و حق بهره‌مندی از شیوه‌های بهداشتی نوین در فرزندآوری از طرف دیگر، انتخاب باروری مصنوعی را یکی از حقوق انسانی تلقی کرده که نیازمند حمایت است. در این شیوه، برخلاف روش‌های مرسوم که از راه ازدواج زن و مرد، فرزندانی متولد می‌شوند، شیوه‌های جایگزین دیگری هم برای پدر و هم برای مادر در امر فرزندآوری در نظر گرفته می‌شود، اما حقوق کودکان متولدشده از باروری مصنوعی و سرپرستان آنان نیز محفوظ است و نباید به مثابه یک انسان فروتر در نظر گرفته شوند. در رویکرد فقه امامیه نیز موافقان و مخالفانی دیده می‌شود که بر حکمی بودن فرزند متولدشده از باروری مصنوعی تأکید کرده و آن را فرزند واقعی نمی‌دانند، اما درباره حق بر باروری مصنوعی به شرط رعایت اصول و قواعد شرعی

بحث

۱. **تعریف باروری مصنوعی:** باروری مصنوعی دستاوردی است که به مدد پیشرفت‌های پزشکی حاصل شده است. این روش به افراد نابارور کمک می‌کند تا برای تولید مثل با استفاده از کمک‌های پزشکی، خدمات ناباروری، مشاوره، تشخیص و درمان، راه‌حلی پیدا کنند. هدف اصلی باروری مصنوعی رفع مشکلات باروری افراد است (۱). به لحاظ تاریخی نیز اولین نوزاد از طریق لقاح مصنوعی در آزمایشگاهی با استفاده از فناوری کمک باروری در سال ۱۹۷۸ در انگلستان متولد شد (۲). بنابراین در باروری مصنوعی که در اوایل دهه ۸۰ میلادی به صورت گسترده وارد فعالیتهای آزمایشگاهی شد، برخی از روش‌های جدید شروع به کار کردند که طیفی از توسعه برنامه‌های علمی مرتبط با تخمدان با استفاده از ترکیبات مختلف، بهبود شرایط کاشت جنین، توسعه سونوگرافی، اهدای تخمک، اهدای جنین و بهبود تکنیک‌های انتقال جنین را دربر می‌گیرد (۳)، هرچند بحث از استفاده از اسپرم حیوانات توسط پزشکان مختلف و از مدت‌ها قبل آغاز شده بود، اما به طور دقیق استفاده از روش باروری مصنوعی توسط انسان به سال‌های پایانی دهه ۱۹۷۰ میلادی، در انگلیس مربوط است. بر مبنای شواهد تاریخی، در سال ۱۹۷۸ دکتر «رابرت ادواردز (Robert Edwards)» زیست‌شناس انگلیسی با همکاری «پاتریک استیو (Patric Stio)» بعد از دو سال پژوهش توانستند از طریق تلقیح آزمایشگاهی «IVF» دختری به نام «لوئیز براون (Louise Brown)» را در اولدهام

انگلستان متولد نمایند (۴). همچنین وی در سال ۱۹۷۹ یک نوزاد پسر به همین شیوه به دنیا آورد. تولدهای دیگری نیز در ۱۹۸۰ در استرالیا و ۱۹۸۱ در آمریکا صورت گرفت و این مسأله چنان رایج شد که در ۱۹۸۸ فقط در کشور انگلستان حدود ۹۵۶ کودک از طریق باروری خارج رحمی متولد گردیدند. امروزه تولید مثل از طریق «IVF» در اکثر کشورهای جهان انجام می‌شود، به گونه‌ای که هزاران نفر با این شیوه متولد شده و حیات خود را ادامه می‌دهند. اهدای جنین انسان هم اولین بار در سال ۱۹۸۳ در کالیفرنیا انجام شد و طی آن «تراونسن (Travensen)» و همکارانش اسپرم اهداشده را در آزمایشگاه با تخمک تلقیح نموده و جنین حاصله را به رحم متقاضی انتقال دادند. در سال ۱۳۶۹ در ایران نخستین تولد فرزند به شیوه‌های مزبور در بیمارستان افشار یزد گزارش داده شده است. مؤسسه رویان که در سال ۱۳۶۸ در تهران تأسیس گردید، نخستین تولد فرزند به شیوه «IVF» را در سال ۱۳۷۲ و تولد از طریق برداشت اسپروماتوزوئید و انجماد جنین را در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ گزارش داده است (۵). با توجه به همین پیشرفت‌های پزشکی، شیوه جدیدی از فرزندآوری شکل گرفت که باعث رفع برخی مشکلات ناباروری، کمک به خانواده‌های نابارور و همچنین استفاده از شیوه‌های نوین پزشکی برای رفع آلام و مشکلات مالی، فردی و اقتصادی ناشی از عدم باروری شده است. به همین دلیل قواعد بین‌المللی که در اسناد و قواعد جهانی حقوق بشری وجود دارد، به عنوان یک راهنمای فراگیر، گویای حقوق افرادی است که چه در نقش کودک متولدشده از باروری مصنوعی، پدر و یا مادر و یا کسی که به عنوان سرپرست وی ایفای نقش می‌کنند. به همین دلیل پرداختن به اسناد بین‌المللی مرتبط با باروری مصنوعی دارای اهمیت است.

۲. باروری مصنوعی در اسناد بین‌المللی و فقه امامیه:

روش‌های نوین اعم از پزشکی و غیر پزشکی معمولاً با مخالفت‌ها و موافقت‌هایی از سوی بخش‌هایی از افراد و متخصصان یک جامعه قرار می‌گیرد. این رویه می‌تواند تحت تأثیر عوامل اعتقادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی باشد و یا

اینکه از نظر علمی و اخلاقی در تضاد با اصول اخلاق پزشکی تلقی شود. باروری مصنوعی یکی از این شیوه‌های جنجالی است که در کشورهای مختلف مخالفان و موافقانی دارد. بنابراین از همان ابتدا و با شروع بحث استفاده از باروری مصنوعی، جدال میان کارشناسان، محققان، بیماران و مذهبی‌ها آغاز شد (۶)، زیرا برخی بر این باور بودند که باروری مصنوعی باعث از بین رفتن نظم سنتی و فرزندآوری به شیوه معمول شده و مشکلاتی در حوزه انتساب فرزند، وراثت، سرپرستی و مدیریت فرزندان متولدشده از باروری مصنوعی پدید می‌آورد. با توجه به اینکه اسناد بین‌المللی به صورت کلی و با تلقی حقوق بشری و دفاع از رویه‌های نوین پزشکی، باروری مصنوعی را مورد توجه قرار دادند، اما در قوانین داخلی کشورهای مختلف، بحث بر سر پذیرش و یا عدم پذیرش باروری مصنوعی و روش‌های مختلف آن محل بحث است. به طور کلی باید گفت که باروری مصنوعی همانند سایر دستاوردهای نوین پزشکی در میان فقها، مخالفان و موافقانی دارد.

۲-۱. باروری مصنوعی از منظر اسناد بین‌المللی: حقوق

باروری و دسترسی به شرایط برابر برای افراد اعم از زن و مرد در اسناد بین‌المللی از حیث عمومی و قوانین عام و فراگیر و از حیث خاص و ویژه، یعنی مد نظر قراردادن باروری و حقوق افراد مرتبط با تلقیح مصنوعی مد نظر قرار گرفته است. به لحاظ تاریخی شواهد موجود نشان‌دهنده آن است که اولین بار پس از جنگ جهانی دوم در گردهمایی مجمع عمومی سازمان ملل متحد (پاریس، ۱۹۴۸ م.) به مسائل حقوق باروری و جنسی در «اعلامیه جهانی حقوق بشر» توجه نشان شد. ماده ۱۱ این بیانیه اعلام می‌داشت که مردان و زنان بالغ، بدون هیچ‌گونه محدودیت نژادی، ملیتی یا مذهبی، حق ازدواج و تشکیل خانواده را دارند و در امور مربوط به ازدواج، ادامه و فسخ آن از حقوق برابری برخوردارند (۷). به علاوه ازدواج باید با رضایت آزادانه و کامل طرفین انجام شود و خانواده، واحد اجتماعی طبیعی و اساسی است که حق برخورداری از حمایت جامعه و دولت را دارد (کمیسیون جهانی حقوق بشر). پس از

آن، سازمان ملل متحد در ماده ۱ و ۲ کنوانسیون «رضایت برای ازدواج و تعیین حداقل سن ثبت ازدواج» را مطرح کرد. مجدداً مقرر نمود که هیچ ازدواجی نباید به طور قانونی بدون رضایت طرفین انجام گیرد و کشورهای متعهد به این کنوانسیون، ملزم به وضع قانون تعیین حداقل سن ازدواج شدند. ۶ سال بعد در اولین «کنفرانس بین‌المللی حقوق بشر (تهران، ۱۹۶۸ م.) به جنبه‌های حقوقی تنظیم خانواده توجه شد و تصمیم‌گیری آزادانه و مسئولانه در ارتباط با تعداد و فاصله فرزندان و حق دریافت آموزش و اطلاعات در مورد آن، به عنوان یکی از حقوق اساسی زوجین شناخته شد. سال بعد در سازمان ملل نیویورک، مجدداً بر نقش خانواده در جامعه و حق انحصاری زوجین در تصمیم‌گیری آزادانه و مسئولانه در خصوص تعداد و فاصله فرزندان تأکید شد. گذشته از مسائل مربوط به حقوق مدنی، در کنوانسیون بین‌المللی «رفع همه اشکال تبعیض علیه زنان» (نیویورک، ۱۹۷۹ م.) بود که از جمله مصادیق آن، اعطای اختیار و آزادی به آنان درباره نحوه بچه‌دار شدن از راه‌های ازدواج و سایر روش‌های پذیرفته‌شده در علم پزشکی بوده است.

در نهایت در «کنفرانس بین‌المللی جمعیت و توسعه» (قاهره، ۱۹۹۴ م.) که در مصر تشکیل شد، جامع‌ترین سند بین‌المللی در مورد سلامت باروری و جنسی و حقوق مرتبط با آن شکل گرفت که به طور مستقیم مسائل حقوق پزشکی مرتبط با باروری زنان را نیز دربر می‌گرفت. این کنفرانس نقطه عطفی در تاریخ همکاری‌های بین‌المللی در زمینه ارتقای کیفیت زندگی و به خصوص ارتقای سلامت باروری افراد محسوب می‌شود. یک سال بعد در «چهارمین کنفرانس جهانی زنان» (پکن، ۱۹۹۵ م.) نه تنها بر حقوق باروری مجدداً تأکید شد، بلکه توجه وسیعی به حقوق جنسی معطوف گردید و صراحتاً عنوان شد که حقوق بشر زنان، شامل حق کنترل و تصمیم‌گیری آزادانه و مسوولانه در مسائل مربوط به روابط جنسی‌شان نیز می‌باشد.

در کنار این کنفرانس‌های تخصصی، از جمله سازمان‌هایی که با تشکیل کنوانسیون و تنظیم اعلامیه توانسته است، حقوق

باروری را توسعه بخشد، سازمان ملل متحد و نهادهای حقوق بشری مرتبط با آن هستند. در این رویکرد جهانی و فراگیر، حقوق باروری، حقوقی عام و فراگیر است که البته به کارگیری آن نیز نیازمند عدم تبعیض، اجبار و خشونت در تصمیم‌گیری‌های جنسی و مسئولیت مشترک در رابطه جنسی است (۸). بدین ترتیب اصل احترام به انتخاب زنان و همچنین فراهم کردن شرایطی برای بهبود زندگی فردی و اجتماعی آنان به عنوان گزیده حقوق باروری در نظر گرفته می‌شود. با توسعه حقوق بشر به همراه پیشرفت‌های پزشکی، بحث استفاده از باروری مصنوعی به منزله نوعی ایجاد برابری، احترام به آزادی و انتخاب فردی و همچنین گزینش شیوه‌های آزاد باروری بیش از پیش برجسته شد و حامیان گسترده‌ای در سطح جهان نیز پیدا کرد. به طور مشخص در دهه ۸۰ میلادی میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد توجه جهانیان قرار گرفته بود. در این میثاق نیز بر قراردادن حق همگان برای بهره‌مندی از مزایای پیشرفت‌های علمی تأکید شد (۹). علاوه بر این، در سطح بین‌المللی، در سال ۲۰۰۵، کمیسیون فرهنگی، آموزشی و علمی سازمان ملل متحد (یونسکو) اعلامیه اخلاق زیستی و حقوق بشر را پذیرفت و سپس توصیه‌نامه‌ای در این زمینه منتشر نمود (۱۰). با این مضمون که اصول جهانی و پذیرفته‌شده در زمینه علوم و فنون می‌بایست مورد توجه قرار گیرد. این بدان معناست که دستاوردهای مرتبط با حوزه باروری مصنوعی نیز یکی از همین حوزه‌های نوین است که می‌بایست بر مبنای ملاحظات اخلاقی، حقوق بشری و بهره‌گیری از علم و تکنولوژی مورد استفاده قرار گیرد. در عین حال این توصیه‌نامه درصدد ارائه راه حلی بود که بتواند نسبت به مناقشات موجود میان پیشرفت فزاینده علم و فناوری و محیط زیست و حیات بشری سازگاری ایجاد کند (گزارش سازمان ملل). مطابق ماده ۱۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر که در آن بر عدم محدودیت در تشکیل خانواده و حق ازدواج تأکید شده است. در این ماده آمده است: «خانواده واحد طبیعی و بنیادی جامعه است و مستحق حمایت از جامعه و دولت است. همچنین حق ازدواج

و تشکیل خانواده بدون هیچ‌گونه محدودیتی اعم از نژاد، ملیت و دین باید فراهم شود» (۷). بنابراین در نزد اسناد بین‌المللی، بر این موضوع تأکید شده است که همگان می‌بایست از مزایای پیشرفت علمی بهره‌مند شوند. با این حال این دیدگاه عام و فراگیر جهانی تحت تأثیر قوانین و مقررات خاص هر کشور قرار دارد (۹)، بدین معنا که برخی از کشورها به دلیل حاکم‌بودن نوعی تفکرات مذهبی و سنتی و یا تأکید بر اهمیت حفظ نظم خانواده سنتی درصدد مقابله با این روش‌ها برآمدند. برای مثال در اروپا که ابتدا بحث استفاده از باروری مصنوعی بسیار فراگیر شد، مخالفت‌های قابل توجهی از سوی کلیساها در ایرلند و ایتالیا شکل گرفته بود (۱۱).

باروری مصنوعی زنان به طور مشخص به حقوق و آزادی‌های زنان در زمینه حقوق باروری و بهداشت آنان مربوط می‌شود. بر همین اساس سازمان بهداشت جهانی (WHO) حقوق باروری زنان را به طور دقیق این‌گونه تعریف می‌کند: «حقوق باروری بر مبنای به رسمیت‌شناختن حق اساسی تمام زوجین و افراد برای تصمیم‌گیری آزادانه و مسئولانه درباره تعداد و اختلاف سنی فرزندان‌شان و برای داشتن اطلاعات و وسایل کافی برای تحقق این موضوع و داشتن حق برای دستیابی به بالاترین استانداردهای بهداشت جنسی و باروری تعریف می‌شود. این حقوق همچنین شامل حق تمامی افراد برای تصمیم‌گیری درباره باروری عاری از هرگونه تبعیض، اجبار و خشونت می‌گردد. حقوق باروری می‌تواند شامل برخی یا تمام موارد زیر شود: حق سقط جنین قانونی یا بی‌خطر، حق کنترل تولد (پیشگیری از بارداری)، حق دسترسی به خدمات درمانی باروری با کیفیت و حق آموزش و دسترسی به منظور تصمیم‌گیری و انتخاب آزادانه و آگاهانه موارد باروری» (سازمان بهداشت جهانی). بنابراین به طور مشخص در این اعلامیه، حقوق افراد برای دارابودن فرزند، نحوه به دست‌آوردن آن از راه‌های قانونی و پذیرفته شده و همچنین بهره‌مندی از سلامت روان و جسمی برای مراقبت از فرزندان خود مورد توجه قرار گرفته است (۱۲). اعلامیه‌ای که با انتخاب فرزند از راه‌های غیر مصنوعی نیز مخالفتی ندارد و در زمره اسناد بین‌المللی حامی حقوق باروری مصنوعی نیز شناخته می‌شود،

زیرا انتخاب افراد را در زمینه باروری مصنوعی به دیده احترام می‌نگرد.

بر این اساس، حقوق باروری می‌تواند شامل برخی یا تمام موارد زیر شود: حق سقط جنین و پیشگیری اجباری، حق دریافت آموزش درباره موارد متعدد پیشگیری، آزادی و عقیم‌سازی اجباری، تعداد فرزندان و توالد آنان نیز باشد. بنابراین از منظر اسناد بین‌المللی و مخصوصاً حاکم‌شدن حقوق بشر در دوره کنونی، باروری مصنوعی نباید حق بر حیات، بهداشت، برابری و آزادی را با محدودیت رو به رو سازد. بر مبنای ماده ۱۱ همین اعلامیه سازمان بهداشت جهانی است که زنان حق برخورداری از بهداشت و ایمنی شرایط کار از جمله برخورداری از ایمنی و سلامتی برای تولید مثل را دارند و در صورتی که این کاشت نطفه مخالف موازین بهداشتی نباشد آن‌ها این حق را می‌توانند برای خود به رسمیت بشناسند.

۲-۲. باروری مصنوعی در فقه امامیه: نظریات و دیدگاه‌های فقها درباره باروری مصنوعی همگی بر یک نهج نیستند. بنابراین باید گفت که باروری مصنوعی در میان فقها موافقان و مخالفانی دارد. موافقان باروری مصنوعی در فقه امامیه از منظر شرعی استدلال می‌کنند که جامعه اسلامی نیازمند جمعیتی گسترده است و در صورتی که روش‌های نوین باروری بتواند باعث افزایش جمعیت مسلمین شود، قابل پذیرش است. در این استدلال چنین مطرح می‌شود که جامعه اسلامی که جمعیتش رو به زوال باشند، در معرض هلاکت و نابودی است و اگر یک بحرانی نظیر بیماری واگیر، شیوع پیدا کند و یا جنگ بزرگی آغاز شود، حتماً چنین ملتی دچار کمبود نیروی انسانی خواهد شد (۱۳). بنابراین دفاع از باروری مصنوعی به معنای جبران کاستی‌های ناشی از کمبود جمعیت است که می‌تواند به فزونی جمعیت مسلمین کمک شایانی نماید.

با این حال، فقهای موافق باروری مصنوعی با نگرشی علمی و رعایت اصول دینی، استفاده از باروری مصنوعی به شرط دوری از محرّمات را جایز می‌دانند. از جمله، آیت‌الله خامنه‌ای،

آیت‌الله سیدمحمد موسوی بجنوردی این عمل را جایز می‌دانند. آن‌ها معتقدند این کار زنا نیست و از عناوین محرمه هم که در شرع حرام شده باشد، نیست. بدین ترتیب براساس قاعده و اصل اصاله الاباحه حکم جواز آن را صادر کردند. آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است: تلقیح اجنبی به رحم زن فی‌نفسه موجبی برای منع ندارد، ولی از مقدمات حرام باید اجتناب نمود (۱۴). بنابراین آنچه مانند لمس، عمل شرعی بدون رضایت و یا تکیه بر هوی و هوس است، نمی‌تواند در استفاده از باروری مصنوعی قابل پذیرش باشد. بنابراین به شرط رعایت جهات شرعی، عمل باروری مصنوعی دارای جواز است (۱۵). بنابراین استفاده از باروری مصنوعی با این استدلال که بتواند باعث فزونی جمعیت مسلمین شود و یا اینکه نشان از سازگاری فقه با پیشرفت‌های نوین و استفاده از علم و دانش بشری باشد، به شرطی قابل قبول است که با اصول و قواعد شرعی سازگار باشد و از محرمات به دور باشد. به طور دقیق اگر باروری مصنوعی با استفاده از روش‌های پزشکی بدون لمس صورت گیرد و یا توسط مرد و زن شرعی باشد، تقریباً اغلب فقها موافق آن هستند.

اما مخالفان باروری مصنوعی به آیات قرآن کریم استناد می‌کنند که از نظر آنان، باروری مصنوعی در تضاد با حکم خداوندی است. از جمله آیات زیر را مطرح می‌کنند: «اللّٰهُ یَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ کُلْ اُنْثٰی و مَا تَغِیْضُ الْاِرْحَامَ و مَا تَزْدَادُ و کُلْ شَیْءٍ عِنْدَہٗ بِمِقْدَارٍ؛ خداوند آنچه را که هر زنی حمل دارد و آنچه را که رحم‌ها می‌کاهند و می‌افزایند می‌داند و هر چیزی نزد خداوند به اندازه است» (۱۶) یا در آیه دیگری که خداوند متعال فرموده است: «هُوَ اَعْلَمُ بِکُمْ اِذْ اَنْشَا کُمْ مِّنَ الْاَرْضِ و اِذْ اَنْتُمْ اَجْنٰةٌ فِیْ بُطُوْنِ اُمْهَاتِکُمْ؛ او به شما داناتر است هنگامی که شما را از زمین آفرید و هنگامی که شما جنین‌هایی در شکم مادرانتان بودید» (۱۶).

با توجه به آیات فوق، برخی از فقها بهره‌گیری از روش‌های باروری مصنوعی را در تضاد با احکام الهی می‌دانند. همچنانکه به عقیده یکی از فقها، حمایت از باروری مصنوعی در کنار افزایش طبیعی جمعیت می‌تواند باعث کاهش کیفیت زندگی،

فقر و فلاکت و در نتیجه وابسته‌شدن کشور به مواد غذایی و وابستگی می‌شود، چه‌بسا کثرت بی‌رویه و در اختیارنداشتن امکانات لازم سبب وابستگی آن جامعه به استعمار می‌شود که در برخی از کشورها مشاهده می‌گردد (۱۷). بنابراین پذیرفتن روش‌های باروری مصنوعی تنها می‌تواند به افزایش کمی جمعیت کمک کند و زندگی مبتنی بر کرامت، رفاه و عزت را که مورد توجه اسلام است، نادیده می‌گیرد. در این صورت، هرچند همین فقیه نامبرده با رعایت اصول شرعی در باروری مصنوعی موافق استفاده از آن است، اما دفاع از باروری مصنوعی با این استدلال که باعث افزایش جمعیت می‌شود را قابل دفاع نمی‌داند (۱۷). در این صورت همچنان رعایت اصول و قواعد شرعی و درک تهدیدات ناشی از عمل باروری مصنوعی توسط زن و مرد بیگانه همچنان از نظر فقهای امامیه می‌بایست مورد توجه جدی قرار گیرد.

از طرفی دیگر، برخی دیگر از مخالفان بر جنبه‌های شرعی موضوع باروری مصنوعی توجه نشان دادند. مخالفان بر این باور هستند که در صورتی که اقدام (باروری مصنوعی) مستلزم مقدمات حرام نظیر لمس و نظر حرام باشد، باید به ضرورت محدود شود (۱۸)، زیرا عمل باروری مصنوعی، دارای مراحل پزشکی خاصی است که اگر نگاه فرد بیگانه اعم از معالج یا افراد دخیل در آن کنترل نشود، اصول و قواعد شرعی نادیده گرفته می‌شوند، ضمن اینکه لمس بدن زنان توسط مردان نامحرم و یا برعکس نیز می‌تواند تبعاتی برای استفاده از این روش داشته باشد. بنابراین از نظر فقها استفاده از این روش نیازمند رعایت اصل احتیاط و مبنا قراردادن اصول و قواعد شرعی است. این محدودیت در واقع با توجه به قواعد فقهی مد نظر قرار می‌گیرد، از جمله این قواعد، قاعده عسر و حرج است، یعنی اگر این عمل موجب عسر و حرج و یا اختلال در زندگی زناشویی شود و یا اینکه باعث ایجاد بیماری زن شود، قابل قبول نیست (۱۸). بنابراین در صورتی که شرایط و مقدمات این عمل با عنایت به قواعد شرعی و فقهی رعایت شود، دلیلی بر مخالفت وجود ندارد، ضمن اینکه مراد از نگاه و نظر، لمس و نظر بدن است و اگر محیط‌های داخلی بدن دیده شود، دلیلی

بر حرمت آن وجود ندارد (۱۹)، ضمن اینکه موارد مخالف تنها به شکلی بیان می‌شود که با اصول و قواعد شرعی در تضاد باشد. به عبارت دیگر، اگر مقدمات این عمل حرام باشد، اصل عمل نیز حرام خواهد بود. بنابراین اگر برخی از فقها حکم به جواز عمل باروری مصنوعی می‌دهند، به شرط رعایت مقدماتی است که همان عدم مشاهده بدن طرف مقابل و لمس نکردن ظاهر آن است.

اما مخالفت اساسی زمانی ابراز می‌شود که عمل باروری مصنوعی با ترکیب نطفه مرد و یا تخمک زن با مرد و یا زن بیگانه صورت گیرد. در این صورت اغلب فقها حکم بر حرمت آن داده‌اند، یعنی اینکه باروری مصنوعی حاصل ترکیب نطفه مرد با تخمک زن اجنبی باشد، حکم به حرمت آن داده شده است (۱۸). بنابراین مخالفان باروری مصنوعی با مشارکت زن و مرد بیگانه با بیان حرام دانستن این رویه از یک طرف و همچنین نادیده گرفتن اصل مقدس ازدواج، بر این باور هستند که ترویج این شیوه به معنای زیر سؤال رفتن اصل ازدواج و حتی ترویج نوعی عمل ناروا و مذموم نظیر زنا است. بنابراین اصول و قواعد شرعی از یک طرف و همچنین نامشخص بودن سرپرست کودک متولدشده از این روش، از جمله دلایلی است که با شیوه باروری مصنوعی با مشارکت زن و مرد بیگانه مخالفت می‌ورزد.

هرچند برخی دیگر از فقها چنین عقیده دارند که در صورتی که تخمک متعلق به زن دیگری باشد که با صاحب اسپرم رابطه زوجیت ندارد، برخی فقها موافق این عمل هستند (۲۰). هرچند برخی دیگر از فقها به شدت بر این شیوه یعنی باروری مصنوعی به شیوه‌ای که مرد و زن نسبت به یکدیگر بیگانه بوده و زوج شرعی نباشند، مخالفت کرده و آن را مستوجب شدیدترین عذاب تلقی کردند. در این صورت حق بر باروری مصنوعی بر این رویه مترتب نیست و حکم جواز به آن داده نمی‌شود. به تبع رویه فقهی، حقوق اسلامی نیز همین دیدگاه را به عنوان یک تردید و چالش جدی می‌داند، بدین معنا که تلقیح میان زن و مرد بیگانه به سبب دخالت عامل بیگانه در انعقاد نطفه، مورد بحث و اشکال جدی است و علاوه بر فقه اسلامی، در تمام ادیان و نظام‌های حقوقی درباره جواز آن

اختلاف نظر اساسی وجود دارد (۲۱). از این جهت استفاده از روش‌هایی، از جمله اهدای جنین و رحم جایگزین از حیث فقهی و حقوقی نیز دارای مخالفانی است. با وجود این مخالفت‌ها، حق بر باروری مصنوعی برای زنان، مردان و کودکان متولدشده از باروری مصنوعی نیز تحت‌الشعاع قرار می‌گیرد. بنابراین اگر اصل باروری مصنوعی به عنوان یک حق برای افراد به رسمیت شناخته نشود، سایر حقوق، از جمله ارث، برابری اجتماعی و اقتصادی برای کودکان متولدشده از این روش، داشتن سرپرستی معین و یا بهره‌مندی از خدمات نهادهای اجتماعی مرتبط نیز شامل این افراد نخواهد شد.

با عنایت به رعایت کردن اصول شرعی، از جمله لمس نکردن بدن زن و مرد توسط نامحرم در حین انجام عمل باروری مصنوعی و عدم مشاهده ظواهر بدن آنان و همچنین احتیاط در به کارگیری این روش توسط زن و مرد بیگانه، می‌توان گفت که دیدگاه کلی در دین اسلام و از نظر شرع اسلامی تشویق به درمان ناباروری افرادی است به دلایل مختلفی شرایط طبیعی باروری ندارند، یعنی عقیده بر این است که خانواده و تولید مثل به شیوه غیر طبیعی نیز مورد پذیرش است (۲۲). با پذیرش این رویه علمی، حقوق کودکان متولدشده از باروری مصنوعی و یا حق بر باروری مصنوعی توسط بهره‌وران آن نیز مورد توجه است. برخی فقها و حقوقدانان با جمع نظریات موافق در این زمینه و رعایت برخی اصول چنین استدلال می‌کنند که فرزند خواندگان یا کودکان متولدشده از باروری مصنوعی، فرزند «واقعی» نیستند، اما می‌توانند فرزند «حکمی» باشند (۲۳). بنابراین دستور اسلام در این زمینه از نوع حکمی است که در صورت صلاحدید امام جامعه، امکان استفاده از آن وجود داشته و در صورت اجراشدن می‌توان حقوق ناشی از آن را نیز نصیب کودکانی دانست که از طریق روش‌های مزبور به دنیا می‌آیند.

برخی با استناد به دیدگاه و سیره رسول گرامی اسلام (ص) چنین استدلال می‌کنند که فرزند ناشی از باروری مصنوعی همان حقوق افرادی را دارد که به صورت طبیعی در خانواده به دنیا می‌آیند، از جمله به این روایت استناد شده است که در داستان فرزندخواندگی زید توسط پیامبر اکرم (ص) نیز آمده

است بعد از اینکه پدر زید نسبت به او خشم کرد و خطاب به جمع حاضر اعلام کرد که: «ای گروه قریش شاهد باشید که من از او بی‌زاری جستم و او دیگر پسر من نیست، رسول خدا (ص) به حضرات خطاب کرد که شاهد باشید زید پسر من است، از من ارث می‌برد و من از او ارث می‌برم» (۲۴). بنابراین برخی با استناد به این روایات و حتی تأکید قرآن کریم بر فرزندآوری بیشتر، بر برابری افراد عادی و افرادی که از روش‌های غیر طبیعی به دنیا می‌آیند، تأکید می‌کنند.

با عنایت به همین موافقت‌ها از سوی فقها است که در قوانین داخلی بر حقوق افراد دخیل در باروری مصنوعی تأکید شده است و بحث سرپرستی کودکان متولدشده از باروری به عنوان یک حق بدیهی به رسمیت شناخته می‌شود. برابر ماده ۱۱۷۸ ق.م. ابوبن مکلف هستند که در حدود توانایی و کفایت خود نسبت به تربیت اطفال پذیرفته‌شده اقدام نموده و نیازهای آنان را نیز برطرف نمایند. در زمینه بر عهده‌گرفتن مسئولیت قانونی و حقوقی فرزند ناشی از باروری مصنوعی، از جمله رحم جایگزین، تکلیف قانونی و شرعی آنان است، حتی در صورتی که مادر جانشین حضانت کودک را بر عهده گرفته و از نظر قانونی پذیرفته باشد، تربیت وی و برطرف‌ساختن نیازهای وی در این رابطه، جزء حقوق و تکالیف وی خواهد بود (۲۵). بنابراین هم از حیث قوانین کلی، از جمله قانون اساسی، منشور حقوق شهروندی و... هم قوانین ناشی از قانون کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست، وظایف قانونی والدین و کسانی که سرپرستی فرزندان را بر عهده می‌گیرند، آن است که منافع و حقوق عالیه کودکان را محقق سازند. در هر صورت مقوله رفاه و داشتن شرایط مطلوب زندگی، از جمله مواردی است که در مسأله حقوق باروری مورد توجه است. با این توضیح که افراد جامعه ممکن است بنا بر دلایلی توان تأمین زندگی و اداره اقتصادی خانواده خود را نداشته باشند.

نتیجه‌گیری

با پیشرفت علم و تکنولوژی در عرصه‌های مختلف، شیوه‌های درمان ناباروری و تولید مثل نیز دچار دگرگونی شده و شکلی

نوین به خود می‌گیرند. پرسش تحقیق این بود که اسناد بین‌المللی و فقهای امامیه تحت چه شرایطی باروری مصنوعی و فرزند متولدشده از آن را بهره‌مندی از حقوق بشر تلقی می‌کنند؟ یافته‌ها نشان داده است که اسناد بین‌المللی به صورت عام و نه به صورت تخصصی و جزئی، باروری مصنوعی را به عنوان یک دستاورد علمی و یکی از اقسام حقوق انسان‌ها در نظر گرفته که در زمره حق بر سلامتی و بهداشت قابل پذیرش شمرده می‌شود. بدیهی است که در این صورت، هم کسانی که اقدام به این کار می‌کنند و هم فرزندان متولدشده از آنان، دارای حقوقی برابر با دیگران هستند. به طور مشخص سازمان بهداشت جهانی بر این حق تأکید کرده و از این جهت پشتوانه حقوقی بین‌المللی برای کسانی است که به هر دلیلی صاحب فرزند نمی‌شوند و یا به دلیل مشکلات خاص و علاقمندی نمی‌توانند به صورت طبیعی بارور شوند، اما در نزد فقهای امامیه علیرغم مخالفت‌ها، بر حکمی بودن فرزند متولدشده از باروری مصنوعی و در تعارض نبودن با قواعد اخلاقی و دینی تأکید شده است. بنابراین از منظر فقه امامیه و کسانی که معتقد به این شیوه نوین باروری هستند، فرزندان متولدشده از باروری مصنوعی، فرزند واقعی نبوده و این رویه می‌تواند منجر به نادیده‌گرفتن برخی از حقوق آنان منجر شود. فقه امامیه برخلاف دیدگاه کلی و جهان‌شمول اسناد بین‌المللی نسبت به باروری مصنوعی، بر جزئیات باروری مصنوعی، شیوه‌های آن و حرمت و یا جواز آن پرداخته است. از جمله اینکه باروری مصنوعی نباید به نحوی باشد که باعث نقض قاعده لاضرر و یا دشواری برای افراد دخیل در آن در پی داشته باشد، به علاوه اینکه، در حین استفاده از باروری مصنوعی نباید بدن فرد استفاده‌کننده، از جمله زنان مورد استفاده ابزاری قرار گیرد و توسط عوامل انسانی دخیل در آن مورد لمس، مشاهده و یا استفاده‌های نامشروع قرار گیرد. در صورت رعایت این اصول، استفاده از باروری مصنوعی، نه تنها مجاز است، بلکه روشی برای افزایش جمعیت مسلمین و کمک به افرادی است که به دلایل مختلفی از باروری به شیوه طبیعی محروم هستند، اما در مقابل، روش استفاده از باروری

کمک به نیازمندان از یک طرف و همسوسدن با قواعد حقوق بشری و گونه‌های جدید آن در قالب باروری مصنوعی هستیم.

مشارکت نویسندگان

سودابه طاهری: ارائه ایده، نگارش مقاله، گردآوری منابع.
ناصرعلی افضل‌نژاد و حسن اسدی: ارائه ایده، راهنمایی و نظارت بر مقاله.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

مصنوعی توسط زن و مرد بیگانه مخالفان جدی دارد و تنها چند تن از فقها حکم به جواز آن دادند. مخالفان بر این باور هستند که ازدواج نهادی مقدس است و ترویج شیوه‌های باروری مصنوعی برای مرد و زن بیگانه می‌تواند باعث به بی‌بند و باری اخلاقی، از بین رفتن نهاد ازدواج و مبهم‌ماندن سرپرستی کودکان متولدشده از باروری مصنوعی منجر شود، هرچند این رویکردها در ایران همچنان دارای مخالفانی است، اما با شروط رعایت اصول مطرح‌شده، حق بر باروری مصنوعی و افراد دخیل در آن اعم از زن، مرد و کودک محفوظ است و حقوق و قوانین داخلی نیز از آن حمایت به عمل می‌آورند. از جمله اینکه در سال ۱۳۸۲ قانون (اهدای جنین به زوجین نابارور) به تصویب رسیده و آیین‌نامه آن در سال ۱۳۸۳ تدوین گردیده است.

برای سازگارکردن قوانین موجود با نگرش فقهی برای بهبود وضعیت حقوقی سرپرستان و اطفال متولدشده از باروری مصنوعی می‌توان این پیشنهادات را مطرح نمود:

- در قوانین داخلی نیازمند اصلاح قانون مربوط به اعطای سرپرستی به افراد مجرد بالای ۳۰ سال (اناث) هستیم که گسترش تمایل این افراد به پذیرش فرزند ممکن است تبعات نامطلوب اخلاقی در پی داشته باشد. این بند از قوانین می‌تواند سن ازدواج را بالا برده و خطری برای کیان خانواده و امر مقدس ازدواج باشد.

- نباید به بهانه اینکه در اسناد بین‌المللی، سرپرستی به گرایش‌های جنسی مختلف و حتی همجنس باز اعطا می‌شود، از این قوانین پیروی نمود، بلکه باید ملاحظات دینی و فقهی را در نظر گرفت.

- قواعد فقهی لاضرر و لاحرج پشتوانه فقهی و عقلی لازم برای بهره‌مندی از این روش را به ما نشان می‌دهند و گزینش هر یک از شیوه‌های باروری مصنوعی نباید در تضاد با این اصول باشد.

- در عین رعایت ملاحظات اخلاقی و شرعی، نیازمند همراهی با قواعد بین‌المللی برای جلب حمایت بین‌المللی از سوی سازمان بهداشت جهانی برای گسترش باروری مصنوعی و

References

1. Soini S, Ibarreta D, Anastasiadou V, Aymé S, Braga S, Cornel M, et al. The interface between assisted reproductive technologies and genetics: technical, social, ethical and legal issues. *European Journal of Human Genetics*. 2006; 14(5): 588-645.
2. Chelo E. Assisted reproduction: historical background. *Journal of Glob Bioeth*. 2001; 14(2-3): 69-74.
3. Yovich LJ. Founding pioneers of IVF update: innovative researchers generating livebirths by 1982. *Journal of Reprod Biol*. 2020; 20(1): 111-113.
4. Emami A. Ratio in Iranian and French law. Tehran: Publisher University of Tehran; 1969. p.356. [Persian]
5. Khalfi M. Embryo donation in the light of jurisprudence and law. *Women's Book Quarterly*. 2006; 33: 50-49. [Persian]
6. Boggio A. Italy enacts new law on medically assisted reproduction. *Hum Reprod*. 2005; 20(5): 1153-1157.
7. McDermott O, Lauraine R, Butler M. A comparison of assisted human reproduction (AHR) regulation in Ireland with other developed countries. *Journal of Reproductive Health*. 2022; 19(1): 62.
8. Janghorban R, Latifnejad R, Taghipour A, Abbasi M. An overview of the concept and structure of reproductive and sexual rights in international human rights documents. *Iranian Journal of Obstetrics, Gynecology and Infertility*. 2014; 17(100): 16-26. [Persian]
9. Allison J. Enduring politics: the culture of obstacles in legislating for assisted reproduction technologies in Ireland. *Journal of Reprod Biomed Soc Online*. 2016; 3: 134-141.
10. Kooli CH. Review of assisted reproduction techniques, laws, and regulations in Muslim countries. *Middle East Fertility Society Journal*. 2019; 24(8): 1-15.
11. Wymelenberg S. New technologies: The ethical and social issues. In: *Science and Babies: Private Decisions, Public Dilemmas*. Washington, D.C: National Academies Press (US); 1990. p.78.
12. Kaufman H, Horricks L, Kaufman M. Ethical considerations in transition. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*. 2010; 22(4): 453-459.
13. Tehrani MH. Population control is a terrible blow to the body of Muslims. Mashhad: Publications of Mashhad Organization and Publishing Institute of Islamic Sciences and Education; 2019. p.200. [Persian]
14. Mousavi Bojnordi M. Jurisprudence rules. Qom: Al-Hadi Publications; 2013. p.5. [Persian]
15. khomeini R. Tahrir al-Wasilah. Tehran: Imam Khomeini (PBUH) Editing and Publishing Institute; 2004. p.90. [Arabic]
16. The Holy Quran. Raa: 8; Najm: 32. [Arabic]
17. Makarem Shirazi N. Marriage book. Qom: Publisher School Imam Ali (A); 2017. p.258. [Persian]
18. Makarem Shirazi N. New Esteftaat. Qom: Publisher School Imam Ali (A); 2001. p.117. [Persian]
19. Fazel Lankarani M. Comprehensive issues. Qom: Amir Publications; 2000. p.569. [Persian]
20. Sanei Y. Assembly of issues. Qom: Meysam Tammar Publications; 1998. p.112. [Persian]
21. Katouzian N. Civil rights: Family. Tehran: Mizan Publications; 2007. p.32. [Persian]
22. Serour G. Reproduction choice: A Muslim perspective. Edited by Harris J, Holm S. *The Future of Human Reproduction: Ethics, Choice and Regulation*. London: Clarendon Press; 1998. p.45.
23. Emami A. Legal status of adoption in Iran. *Journal of Philosophical Theological Research*. 2000; 1(2): 23-33. [Persian]
24. Qomi A. Qomi's interpretation. Qom: Dar al-Ketab Publications; 1997. p.72. [Arabic]
25. Govahi Z. Examining the status rulings of using a surrogate womb. Tehran: Samt Publications; 2009. p.137. [Persian]